

Коробцова Н. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ В МЕДИЦИНІ

ACTUAL ISSUES CIVIL LIABILITY FOR TREATMENT IN MEDICINE

Стаття присвячена визначенню поняття «цивільно-правова відповідальність у медичних правовідносинах», яка розглядається як один із видів професійної відповідальності, що настає у випадках порушення або невиконання медичною установою, медичними працівниками своїх професійних обов'язків і призводить до появи певних негативних наслідків у вигляді завдання шкоди життю, здоров'ю пацієнта або інших осіб. Особливістю цивільно-правової відповідальності за правопорушення в медицині є порушення особистих немайнових прав, які є найціннішими для особи і не підлягають повному відновленню в результаті правопорушення.

У статті проаналізовано окремі риси цивільно-правової відповідальності в медичних правовідносинах, зазначається про можливість застосування її заходів лише при порушенні конкретних прав пацієнта та наявності відповідної шкоди в особистій або майновій сфері особи. Поставлення прав лише під погрозу порушення без наявних шкідливих наслідків не є підставою для застосування заходів цивільно-правової відповідальності. Вказується на обов'язок саме потерпілої сторони (пацієнта) доводити факт правопорушення, наявність заподіяної йому шкоди та причинний зв'язок між діями виконавця послуги та негативними наслідками, окремо зазначається про наукові підходи до поняття «протиправна поведінка».

У статті розглянуто принцип презумпції вини виконавця медичних послуг, але при цьому зазначається, що заходи цивільно-правової відповідальності в медичних правовідносинах знаходять свою реалізацію здебільшого при бажанні зацікавленої особи – пацієнта або інших осіб. Отже, ніхто не може примусити пацієнта звертатися з вимогами до виконавця послуг, оскільки це є його правом, а не обов'язком. Ось чому при однакових обставинах один пацієнт у випадку незадоволення якістю послуг висуває вимоги до медичної установи або лікаря, а інший – ні.

Автором проаналізовано питання відшкодування пацієнту як матеріальних збитків, так і компенсації моральної шкоди. Зазначено на особливості відшкодування шкоди з договору (договірну відповідальність) з самого факту правопорушення, тобто завдання збитків у силу порушення абсолютних прав.

Ключові слова: відповідальність, шкода, пацієнт, збитки, моральна шкода.

The article is devoted to the definition of the concept of civil liability in medical relations, which is considered as one of the types of professional liability, which occurs in cases of breach or failure of a medical institution, medical professionals of their professional duties and leads to certain negative consequences in the form of harm to life, the health of the patient or others. A peculiarity of civil liability for an offense in medicine is the violation of personal non-property rights, which are the most valuable for the person and are not subject to full recovery as a result of the offense.

The article analyzes the individual features of civil liability in medical relations, notes the possibility of applying its measures only in violation of specific rights of the patient and the presence of appropriate harm in the personal or property sphere of the person. Assigning rights only to the risk of infringement without prejudice is not grounds for the application of civil liability measures.

The obligation of the injured party (patient) to state the fact of the offense, the presence of the harm caused by it and the causal link between the actions of the service provider and the negative consequences is specified, separately refers to scientific approaches to the concept of "unlawful behavior". The article considers the principle of presumption of guilt of the provider of medical services, but also states that the measures of civil liability in medical relationships find their implementation, as a rule, at the request of the interested person – the patient or other persons. Therefore, no one can force a patient to apply to a provider because it is his or her right and not his / her duty. That is why, under the same circumstances, one patient makes a claim to a health care provider or doctor when the quality of service is dissatisfied, and another does not.

The author analyzes the issue of compensation to the patient of both material damage and non-pecuniary damage. The peculiarities of compensation for damage from the contract (contractual liability) and from the very fact of the offense, that is, the task of damages as a result of violation of absolute rights, are indicated.

Key words: responsibility, harm, patient, damage, moral harm.

Постановка проблеми. Питання цивільно-правової відповідальності в медичних правовідносинах є завжди актуальним і гострим, оскільки надання будь-якої медичної послуги може призвести до негативних наслідків для пацієнта. Ненадання медичної послуги, надання неякісної послуги – все це є підставою для застосування заходів цивільно-правової відповідальності. Але низька правова культура населення, складність доведення всіх необхідних елементів правопорушення в діях виконавців медичних послуг, а також труднощі, з якими стикаються пацієнти в процесі збору доказів у медичних устано-

вах призводять до того, що тільки невелика кількість пацієнтів звертається за захистом своїх порушених прав. Все це є підставою для розгляду та аналізу низки проблемних питань, які виникають при застосуванні заходів цивільно-правової відповідальності за правопорушення в медицині.

Ступінь розробленості проблеми. Розгляд і вивчення питань цивільно-правової відповідальності в медицині, підстав її настання, окремих елементів складу правопорушення нині є досить актуальним в Україні. Сьогодні цим питанням займаються Т.В. Заварза, С.А. Загородній, Р.А. Майданик,

В.П. Паліюк, І.Я. Сенюта, С.Г. Стеценко, В.Ю. Стеценко, Р.О. Стефанчук та інші науковці, але, на жаль, окремі питання цивільно-правової відповідальності в медицині залишаються невіршеними.

Метою статті є визначення та розгляд окремих актуальних питань цивільно-правової відповідальності в сфері надання медичних послуг.

Виклад основного матеріалу. Розвиток цивільних правовідносин у галузі охорони здоров'я призводить до появи в цій галузі суспільної діяльності питомої ваги приватноправових, переважно договірних методів регулювання медичної діяльності, що надає пацієнтам можливість використовувати механізми, засоби цивільно-правової відповідальності для захисту своїх прав.

Цивільно-правова відповідальність в медицині є одним із видів професійної відповідальності, настає у випадках порушення або невиконання медичною установою, медичними працівниками своїх професійних обов'язків, що призводить до появи певних негативних наслідків у вигляді завдання шкоди життю, здоров'ю пацієнта або інших осіб. Особливими рисами цивільно-правової відповідальності в медичних правовідносинах є те, що:

1. Заходи такої відповідальності застосовуються лише при порушенні конкретних прав пацієнта та наявності відповідної шкоди в особистій або майновій сфері особи. Наявність шкоди є обов'язковою умовою настання цивільно-правової відповідальності в медичних правовідносинах. Шкода може мати вираз у матеріальних збитках (витратах на лікування, купівлі ліків) і нематеріальній (моральній) формі. Але, як правильно зазначають деякі науковці, необхідно уточнювати поняття шкоди, завданої пацієнту при наданні медичної допомоги, чи послуги, оскільки в професійній медичній діяльності небажані, але очікувані побічні ефекти неминучі, наприклад, всі без виключення лікарські засоби мають побічну дію, будь-яке, навіть мінімальне, оперативне втручання можливе тільки при порушенні цілісності шкірного або слизового покриву. Таку неминучу шкоду слід відрізнити від шкоди, завданої в результаті протиправної поведінки медичних працівників [1, с. 56]. При цьому порушення, які стосуються здоров'я, одночасно завдають майнової, так і немайнової (моральної) шкоди. Деякі автори (М.С. Малейн) вважають, що будь-яке правопорушення негативно впливає на особу потерпілого (травмує його психіку), тому воно завжди завдає моральної шкоди [2, с. 418].

2. Встановлений обов'язок потерпілої сторони (пацієнта) доводити факт правопорушення, наявність заподіяної йому шкоди та причинний зв'язок між діями виконавця послуги та негативними наслідками. Причинний зв'язок повинен існувати об'єктивно і бути тією причиною, яка зумовила виникнення шкоди. Медичні працівники при виконанні своїх професійних обов'язків повинні дотримуватися не лише приписів законів, спеціальних нормативних актів, але й звичаїв, певних правил, які склалися в медичній практиці, недотримання або порушення яких буде вважатися протиправною

поведінкою. Протиправна поведінка може мати вияв як у формі активних дій, так і бездіяльності.

С.Н. Приступа запропонував виокремити три форми протиправної поведінки, внаслідок якої може бути завдана шкода: а) рішення; б) дії; в) бездіяльність. Науковець при цьому зазначав, що рішення і дії як форми вияву протиправної поведінки значною мірою збігаються, оскільки вони виражають певну активність, здійснювану суб'єктом права діяльність, і відрізняються лише спеціальним оформленням [3, с. 734]. Але, як правильно зазначає І.С. Канзафарова, прийняття неправомірних рішень або застосування приписів, які в них містяться, загалом охоплюється поняттям неправомірних дій [4, с. 487].

3. В зобов'язальних правовідносинах діє принцип презумпції вини, тобто особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання (ч. 1 ст. 614 ЦК України). Відсутність своєї вини доводить особа, яка порушила зобов'язання (ч. 2 ст. 614 ЦК України) [5]. Будучи одним із видів зобов'язань із надання фактичних послуг, у зобов'язаннях із надання медичних послуг також діє принцип презумпції вини виконавця. Отже, якщо факт правопорушення є доведеним, виконавець медичної послуги презюмується винним у тих збитках, які виникли в результаті правопорушення.

Медичні правовідносини виникають з приводу особливого об'єкта – природних, абсолютних благ людини, які є найбільш уразливими та здебільшого не піддаються відновленню в результаті правопорушень, а оскільки більшість медичних технологій, дій можуть нести підвищену небезпеку для пацієнта, а виконання професійних обов'язків медичних працівників може порушувати тілесну недоторканність пацієнта, мати небажані для нього негативні наслідки, такий підхід законодавця є цілком виправданим. Отже, для настання цивільно-правової відповідальності в медичній сфері досить встановлення усиченого складу правопорушення: протиправного діяння, негативних наслідків і причинного зв'язку.

4. Відповідальність за правопорушення в медичній сфері часто має двосторонній взаємний характер. Пацієнт може висунути виконавцю вимоги про отримання послуги неналежної якості або не в повному обсязі, а виконавець – заявити про порушення договору з боку пацієнта (несвочасна оплата послуг, порушення пацієнтом рекомендацій лікаря, плану лікування тощо).

Заходи цивільно-правової відповідальності в медичних правовідносинах знаходять свою реалізацію здебільшого при бажанні зацікавленої особи – пацієнта або інших осіб. Якщо пацієнту надана неякісна послуга, він може скористатися юрисдикційними засобами захисту прав, звернувшись із позовом до суду та обравши передбачені в ст. 16 ЦК України способи захисту, або застосувати неюрисдикційні засоби: звернутися до керівника медичної установи зі скаргою на дії персоналу, застосувати медіацію як спосіб вирішення конфлікту та інші, а може і не використовувати засоби захисту своїх порушених прав.

Пацієнт може ставити питання про компенсацію йому як матеріальної, так і моральної шкоди. Особам, які мешкали разом із пацієнтом, в результаті його смерті може бути завдана моральна шкода. Але на практиці в результаті надання неякісної медичної послуги виникають непоодинокі випадки, коли родичі, близькі особи пацієнта намагаються компенсувати моральну шкоду безпосередньо як на свою користь (як представника пацієнта), так і на користь самого пацієнта. Однак судова практика з цього питання є однозначною: заподіяна моральна (немайнова) шкода відшкодовується тій фізичній чи юридичній особі, права якої були *безпосередньо* порушені протиправними діями (бездіяльністю) інших осіб [6, п. 7]. Отже, близькі особи, родичі пацієнта можуть ставити питання про її компенсацію тільки у випадку смерті пацієнта.

При наданні медичних послуг цивільно-правова відповідальність може наставати як за невиконання або неналежне виконання зобов'язань, які виникають із договору (договірна відповідальність), так і за порушення абсолютних невід'ємних прав людини, незалежних від договору (недоговірна відповідальність). Однак, як зазначає Р.А. Майданик, стягнення на підставі положень про договірну відповідальність у судовій практиці майже не можливе, оскільки метою договору є надання послуги, а не досягнення результату по вудужанню пацієнта.

У зв'язку з цим у випадку негативних наслідків, ускладнень постає питання про можливість чи неможливість стягнення збитків, завданих неякісним лікуванням, а не про відповідальність за завдання шкоди здоров'ю внаслідок неправомірного впливу на організм та здоров'я людини. Тому в силу нерозвиненості сфери договірної надання медичних послуг при настанні негативних наслідків на лікаря автоматично покладається відповідальність за завдання шкоди здоров'ю [2, с. 418]. Як слушно в подальшому зазначає науковець, ситуація ускладнюється ще й тим, що в ЦК України встановлено правило, згідно з яким шкода, завдана життю та здоров'ю фізичної особи при виконанні договірних зобов'язань, відшкодовується за правилом, передбаченим главою про деліктну відповідальність за завдання шкоди (ст. 1196) [2, с. 419]. Але, якщо порушення прав пацієнта сталося з договору (послуга надана неякісно, не в повному обсязі чи не вказаним у договорі виконавцем), необхідно подати позов про порушення умов договору (договірний позов).

Для пред'явлення недоговірного позову потрібно встановити склад цивільного правопорушення та відсутність обставин, які б звільняли особу-виконавця від відповідальності. Стаття 617 ЦК України до таких обставин відносить наявність випадку або непереборної сили, а Закон України «Про захист прав споживачів» доповнює цей перелік наявністю вини самого споживача (пацієнта) [7, ст. 10]. Ще однією підставою для звільнення виконавця медичних послуг від цивільно-правової відповідальності можна назвати наявність форс-мажорних обставин. Цивільне законодавство

не визначає сутність цього поняття, а оскільки форс-мажорні обставини не залежать від волі сторін і звільняють їх від відповідальності за невиконання та неналежне виконання зобов'язання, їх дуже часто ототожнюють з обставинами непереборної сили навіть на законодавчому рівні.

Так, відповідно до Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору, обов'язків згідно з законодавчими та іншими нормативними актами: загроза війни, збройний конфлікт або серйозна погроза такого конфлікту, дії іноземного ворога, загальна військова мобілізація, повстання, страйк, аварія тощо, а також викликані винятковими погодними умовами і стихійним лихом, а саме епідемія, сильний шторм, циклон, ураган, торнадо, інші стихійні лиха тощо [8, ст. 14-1].

Як можна побачити, це визначення включає як дії, які залежать від волі людини, так і події, перелік як тих, так і інших є невичерпним. У такому випадку не можна не погодитися з думкою В.Д. Примака про те, що ті самі військові дії, а тим паче військова мобілізація або серйозна небезпека («загроза») виникнення збройного конфлікту можуть у певних життєвих ситуаціях поставати як надзвичайні й невідворотні обставини у відносинах між певними сторонами, тоді як в інших спірних ситуаціях, які виникли за участі тих самих учасників або інших суб'єктів, які здійснюють свою діяльність за аналогічних умов (мають те саме місцезнаходження). Про жодний надзвичайний і невідворотний вплив таких обставин на можливість виконання зобов'язання не йтиметься [9].

Отже, непереборна сила повинна відповідати ознакам надзвичайності, невідворотності та бути поза волею та контролем (впливом) особи. Обставини непереборної сили як підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності повинні однаково застосовуватися як для договірних, так і від недоговірних зобов'язань, в тому числі тих, які виникають у медицині. Форс-мажором, на думку автора, більш правильно визнавати будь-які обставини, які сторони визначили в конкретному договорі в якості підстав звільнення від відповідальності або від виконання договору і які на інший договір, укладений навіть між цими ж особами, не розповсюджується, на відміну від непереборної сили, обставини якої є однаковими для всіх.

Шкода, завдана пацієнту при наданні медичних послуг, підлягає відшкодуванню в повному обсязі. Але при застосуванні заходів договірної відповідальності цілком виправданим буде закріплення в договорі додаткових заходів цивільно-правової відповідальності виконавця. Тобто встановлення обов'язку виконавця послуг здійснити виплати пацієнту в більшому розмірі, ніж це передбачено законом, іншими словами встановити підвищену відповідальність виконавця послуг (придбання путівок до санаторію, додаткові реабілітаційні заходи, придбання ліків за рахунок виконавця).

Якщо в договорі розмір компенсації матеріальних збитків все ж можливо розрахувати, визначити, то розмір моральної шкоди та в чому вона безпосередньо буде мати вияв, передбачити не можливо. За наявності грубої необережності, вини потерпілої особи та інших обставин розмір компенсації збитків може зменшуватися. При цьому умовами договору не може передбачатися стягнення збитків в меншому розмірі, ніж це передбачено в законі, однак, якщо така ситуація виникне, пацієнт завжди зможе стягнути «не охоплені» договором збитки за правилами недогівірної відповідальності.

Крім того, як правильно зазначає Т.В. Заварза, українське законодавство не передбачає можливості відшкодування майнової шкоди з урахуванням встановленого індексу інфляції в не грошових зобов'язаннях [10, с. 114]. Тому тривалість розгляду судом справ про неналежне лікування призводить до зменшення розміру відшкодування.

Висновки. Життя та здоров'я людини є одними з найважливіших і невід'ємних благ людини, особливістю яких є те, що при їх порушенні здебільшо-

го не можна ставити питання про їх повне відновлення. З розвитком приватної медицини питання цивільно-правової відповідальності набувають все більшої актуальності. Сторони все частіше при визначенні розміру збитків звертаються до положень договірної права та конкретних умов договору. Але при цьому потрібно розуміти, що розмір передбаченої в договорі відповідальності не може бути меншим зазначеного в законі, а положення конкретного договору можуть лише доповнювати, «підвищувати» відповідальність, тобто передбачати додаткові санкції за надані неналежні медичні послуги.

Крім відшкодування матеріальних збитків, пацієнт має право ставити питання про компенсацію моральної шкоди, але заздалегідь у договорі передбачити її розмір і в чому вона буде мати вияв, не можливо. Отже, одним із невирішених питань нині в галузі охорони здоров'я є питання встановлення справедливої збалансованої відповідальності за правопорушення в медицині та компенсації шкоди, завданої неналежним лікуванням.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Медицинское право : учебное пособие. Москва : Статут, 2019. 190 с.
2. Майданик Р.А. Договор об оказании медицинских услуг. *Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения* : сб. статей и иных материалов / ред. Р.А. Стефанчук. Киев : Юриком Интер, 2010. Серия «Актуальные проблемы гражданского права». С. 390–424.
3. Приступа С.Н. Підстави та умови виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди. *Цивільне право* : підручник / ред. В.І. Борисова, І.В. Спасибо-Фатєєва, В.Л. Яроцький. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2014. Розд. 16, гл. 69, § 2. С. 726–742.
4. Кандафарова И.С. Общие условия гражданско-правовой ответственности за вред, причиненный нарушением личных неимущественных прав. *Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения* : сб. статей и иных материалов / ред. Р.А. Стефанчук. Киев : Юриком Интер, 2010. Серия «Актуальные проблемы гражданского права». С. 486–498.
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. № 435-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15> & (дата звернення: 01.03.2020).
6. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95> (дата звернення: 05.03.2020).
7. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991. № 1023-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12> (дата звернення: 06.03.2020).
8. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 02.12.1997. № 671/97-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-вр> (дата звернення: 06.03.2020).
9. Примак В.Д. Непереборна сила як обставина, яка звільняє від цивільно-правової відповідальності: порівняльно-правовий вимір. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 16. С. 64–68. URL: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2016/16/16.pdf> (дата звернення: 06.03.2020).
10. Заварза Т.В. Форми цивільно-правової відповідальності лікувальних закладів за заподіяння шкоди неналежним лікуванням. *Медицне право України: законодавче забезпечення царини охорони здоров'я (генезис, міжнародні стандарти, тенденції розвитку й удосконалення)* : матеріали V Всеукр. (IV Міжнародної) наук.-практ. конф. з медичного права (м. Одеса, 19-21 трав. 2011 р.). Львів : Вид-во ЛЮБФ «Медицина і право», 2011. С. 113–117.